

УДК 94(477)«192/193»

ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ М. СКРИПНИКА: ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ**Гуменюк О.В., Ткачук М.С.**

Рівненський державний гуманітарний університет

Одним із найбільш впливових і помітних учасників українського національно-культурного відродження 20-х – початку 30-х років ХХ століття був Микола Олексійович Скрипник. Він ніколи не йшов всупереч офіційній лінії партії чи радянського уряду. Але певний час саме він планував і скеровував розвиток процесів у КП(б)У і в українському суспільстві. Актуальність обраної теми дослідження полягає ще й у тому, що постать Миколи Скрипника – складна і неоднозначна. Тому проблема оцінки таких постатей має особливе наукове, політичне, моральне і виховне значення.

Ключові слова: українізація, СРСР, більшовики, репресії, культурне життя.

Постановка проблеми. Роль та історичне значення постаті Миколи Скрипника недостатньо висвітлені та досліджені і до сьогодні. Неоднозначність підходів до такої постаті породило велику кількість міфів довкола даного політичного діяча. Власне цим і обумовлений вибір даної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темою народної освіти і в УРСР та її очільника була предметом наукових розвідок таких дослідників як: Д. Стус «Микола Скрипник – призабута легенда» [37], Д. Бачинський «Українізація 1920-х – початку 30-х років та інтелігенція» [3], В. Субота «Вірний ідеї. До 135-річчя від дня народження Миколи Скрипника» [38], В.Ф. Солдатенко «Незламний. Життя і смерть Миколи Скрипника» [35].

Виділення не вирішених раніше частин проблеми. Історіографія досліджуваної теми має чітку структуру на періоди. Особливістю статті є аналіз існуючих праць дослідників даної тематики і самого Миколи Скрипника, що дозволяє отримати більш відкрити і зрозумілу картину досліджуваної теми.

Головною метою статті є дослідити найбільш знакові моменти в царині історіографічних підходів як до постаті Скрипника, так і до його діяльності.

Виклад основного матеріалу. Ситуація щодо праць про життєвий шлях і творчість Миколи Олексійовича не дуже багата, невідповідна тій реальній ролі, яку відігравала ця неординарна особистість в долі України до і більше десятиліття по революції. Загалом історіографію по досліджуваній темі можна умовно поділити на кілька періодів: перший етап – 1920-і – початок 30-х рр., другий – середина 30-х – середина 50-х рр., третій – кінець 50-х – середина 80-х рр., четвертий – кінець 80-х – 2000-і рр.

Перший період характеризується майже повною відсутністю праць наукових дослідників. Натомість існує велика кількість публікацій партійних та державних діячів тієї доби, зокрема статті самого М. О. Скрипника. З початком 30-х років висвітлення діяльності української інтелігенції, у позитивному значенні цього слова, фактично зупиняється, натомість розпочинається огульне її звинувачення в українському націоналізмі. Це було пов'язано не лише з процесом СВУ, але й із зміною ставлення тодішнього більшовицького керівництва до реалізації українізаційної програми.

З кінця 1930-х років, коли радянська «українізація» повністю дійшла до свого фіналу, вслякки згадки про неї і її активних учасників зникають не лише із шпальт періодики, але й статей, присвячених, національно-культурному розвитку України. Дозволялось висвітлювати лише антирадянські дії українських націоналістів та підкреслювати успіхи радянської влади у розвитку української культури і вихованні нових кадрів.

Така ситуація тривала аж до «хрущовської відлиги», що розпочалась у другій половині 1950-х років. Тоді поняття «українізація» і дискредитовані політики 20-х років почали не лише згадуватись українськими авторами, але й позитивно оцінювались їх досягнення. Звичайно, подібні праці не були позбавлені радянського ідеологічного змісту. Так, з'явилися дві спеціальні праці: Ю. Бабка «Солдат партії» [1] та спільна праця Ю. Бабка й І. Білокобильського «Микола Олексійович Скрипник» [2], видані Політвидавком України у 1962 і 1967 роках. Їх автори прагнули, щоб читач зміг уявити життєвий шлях М. Скрипника, привернути увагу до творчої спадщини революціонера, діяча ленінського ґатунку. Проте, як і кожна праця, вони несуть на собі відбиток свого часу: чимало «гострих» або ж «незручних» питань у брошурі і книзі лише позначено чи, з певних причин, опущено.

У 1965 році А.А. Соловйовою у статті «Літературна спадщина М.О. Скрипника» [36] було також здійснено огляд літературної спадщини Скрипника. А в 1970 році в Українському історичному журналі опублікована стаття В.С. Емєскузяна, в якій охарактеризовано революційну діяльність українського більшовика в Сибіру. Ці роботи позитивно висвітлювали політичну діяльність М.О. Скрипника, виокремлюючи його «хитання» в національному питанні. Цікавою в плані історичного дослідження є монографія О. Слуцького «Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни (1926–1929 рр.)» [34] в якій автором певна увага була приділена проблемі комплектування вищих органів державної влади та управління національними кадрами. О. Слуцький також розглянув і національний склад робітників та службовців 1920-х рр., скориставшись переписом населення, проведеним у 1926 році.

Окремі аспекти культурного розвитку 1920-х років, питання українізації було піднято в монографіях Г. Шевчука [40] та Г. Ясинського [41]. Близькі до цих робіт були також праці

І. Золотоверхого, та М. Гриценка. Об'єктом уваги тодішніх дослідників були переважно проблеми формування нової радянської інтелігенції та її діяльність, що була спрямована на розвиток саме радянської культури, без акцентів щодо національних особливостей.

Зарубіжна україністика, тобто історико-політологічні праці україномовних дослідників, виписала суперечливий образ Миколи Скрипника, як націонал-патріота й радянського номенклатурника, це зокрема впливає із праці Івана Кошелівця «Микола Скрипник» [18], виданої у Мюнхені у 1972 році і перевиданої в Києві у 1993 році.

В період горбачовської перебудови ситуація, здавалося, почала змінюватися на краще. Окрім того, що було створено загалом сприятливу атмосферу для перегляду забутих суспільствознавчих концепцій, схем, наближення до наукової істини, значного імпульсу для справді об'єктивного всебічного аналізу життєвого і творчого шляху таких особистостей, як М. Скрипник, надала схвалена вересневим Пленумом ЦК КПРС 1989 року Платформа КПРС «Національна політика партії в сучасних умовах». Вона визнала, що в часи культу особи Сталіна безпідставно обвинувачувались у націоналізмі і переслідувались багато партійних та державних працівників республік, представників національної інтелігенції. Комісії Політбюро ЦК з політичної реабілітації доручалося відновити імена тих партійних і державних діячів, які були заборонені.

Паралельно в періодиці республіки з'являються публікації, для яких притаманні нові оцінки щодо культурного життя України періоду 1920–30-х років, «українізації» і діяльності багатьох політичних діячів. Серед перших авторів праць, присвячених «українізації» були Н. Горбач [8], В. Лозицький [20], Ю. Курносов [19], Я. Дашкевич [12] та ін. З'являється також видання, присвячене суспільно-політичному і культурному життю 1920–30-х років, хоча значний акцент в них робиться на сталінських репресіях. До цієї тематики належить робота Г. Касьянова і В. Даниленка «Сталінізм і українська інтелігенція» [17]. Історіографія даного періоду намагається заповнити «білі плями» і через те для більшості робіт притаманний повністю фактографічний підхід. Однак ці праці виконали значну роль в деідеологізації історичної науки, і створили базу для подальшого більш ґрунтовного вивчення проблем діяльності діячів того періоду. Так, пізніше, в наукових виданнях було опубліковано ряд статей, матеріалів, в яких значна увага зверталась на деякі малодосліджені аспекти біографії і спадщини М. Скрипника. Почастішали згадки про Миколу Олексійовича і в численних розвідках публіцистів, літераторів, діячів культури, що з'явилися в республіканських художніх, періодичних виданнях. Зокрема це статті С. Білокопя «Нарком» [5], В. Замкового «Микола Скрипник: сторінки політичної біографії» [14], П. Нечая «Ім'я і доля. Героїчні і трагічні сторінки біографії М.О. Скрипника» [25]. Щоправда, нерідко при цьому верх брали емоції, а акт самогубства ненавчливо дозволяв авторам таких публікацій підходити до зображення постаті свого героя в якомусь «містичному ключі». Зневажаючи фактами, його наділяли такими рисами і оцінками, що вели до певної ідеалізації особи М. Скрипника,

його дійсної ролі в історії розвитку української нації, української культури. Це чітко проглядається у статті Ю. Шаповала та Р. Пирога «Микола Скрипник: хроніка загибелі» [26].

Своєрідним концентрованим віддзеркаленням подібних підходів стала випущена видавництвом «Молодь» у серії «Уславлені імена» біографічна повість «Микола Скрипник» [21]. Її автор – А. Мацевич побудував розповідь про героя, слідуючи в основному за найважливішими фактами його життя, вдавшись, щоправда, до спроб їх художнього оздоблення, забарвлення логічними вимислами.

Стимулом подальших корінних змін у вивченні діяльності М. Скрипника, зокрема його місця та ролі в українізаційних процесах 20–30-х років та в суспільно-політичному і культурному житті України, стало утворення суверенної української держави. В 1990-і роки виходить ряд видань, яким притаманний високий рівень об'єктивності та аналітичності. Одним з таких є монографія Г. Касьянова «Українська інтелігенція 1920–30-х років: соціальний портрет та історична доля» [16], в якій автор проаналізував місце окремих представників інтелігенції в тодішньому суспільно-політичному житті, висвітлив окремі соціально-політичні моменти їх ролі в українізаційному процесі.

Значний інтерес представляють публікації, присвячені самому процесу «українізації», адже тут діяльність Миколи Скрипника не може залишитись поза увагою. Найбільше по даній темі працювали такі автори як В. Даниленко «До витоків політики українізації» [10] та «Згортання українізації та посилення русифікаторських тенденцій у суспільно культурному житті Радянської України у 30-і роки» [11], Я. Верменич «Здійснення українізації у 20–30-х роках: політичні і культурні проблеми» [7], Д. Бачинський «Українізація 1920-х – початку 30-х років та інтелігенція» [3].

Значне місце в даному дослідженні займає спільна праця Дж. Мейса і М. Панчука «Український національний комунізм. Трагічні ілюзії» [22]. В ній автори висвітлили роль О. Шумського та М. Скрипника у здійсненні радянської політики українізації, розглянули основні напрямки українізаційних процесів. Серйозний інтерес представляє також спільна праця Дж. Мейса і В. Солдатенка «Національне питання у житті й творчості Миколи Скрипника» [23] де автори проаналізували роль наркома освіти як провідника національно-культурної політики.

Сучасна українська історична наука не позбулася відносною ідеалізацією особи Скрипника, його ролі та місця в національно-культурному розвитку української держави. На думку В.Г. Шарпатого [39] Скрипник «відстоював національні інтереси України, рівноправність її культурно-розвитку», а також всіляко сприяв ліквідації неписьменності, здійсненню загального початкового навчання дітей, розбудові вищої школи та науки відродженню літератури й мистецтва. Цієї ж думки дотримується Л. Блінда [6]. Державотворчу роль Скрипника ґрунтовно досліджено в монографії В.Ф. Солдатенка «Незламний. Життя і смерть Миколи Скрипника» [35]. На сьогоднішній день вона є найбільш ґрунтовною працею з «скрипникознавства». Автор характе-

ризує Скрипника, як палкого патріота України, відданого революції борця.

Висновки і пропозиції. Тож, слід сказати, що переважна більшість праць радянської доби, які безпосередньо стосуються суспільно-політичного, культурно-освітнього, соціально-економічного розвитку України того періоду, не містять об'єктивних висновків, усі вони носять більш пропагандистський характер. Зарубіжна історіографія майже відсутня, а сучасна українська знаходиться на етапі розробки, щодо вивчення сторінок історії України початку ХХ століття.

Джерельну базу даного дослідження склали праці самого М.О. Скрипника, збірки документів державних, компартійних та профспілкових установ, а саме закони й розпорядження уряду УСРР, рішення КП(б)У і ВКП(б), стенографічні звіти й резолюції з'їздів та пленумів ВКП(б) та КП(б)У. А також збірки опублікованих документів даної тематики [24].

Основним джерелом, з якого почерпнуто багато фактичних матеріалів для наукового аналізу стали публікації самого М. Скрипника [29–33]. Більшість з них опубліковані у 5-томному виданні «Статті й промови». Першим томом була його «Автобіографія», а з 1929 по 1931 роки вийшли з друку чотири томи його праць. Але з початком ідеологічної дискредитації М. Скрипника

не тільки було припинено видання його творів, але багато його праць було знищено. Лише з розвінчанням культу особи Сталіна ім'я Скрипника почало дедалі частіше зустрічатися в історичній літературі. В 1974 році в мюнхенському видавництві «Сучасність» вийшли статті М. Скрипника про нові лінії в національно-культурному будівництві. В часи незалежної України виходить збірка М.О. Скрипника «Вибрані твори». Поодинокі його публікації зустрічаємо і в сучасній періодиці, наприклад у часописі «Комуніст України», в якому теоретичні кола Комуністичної партії ще раз повертаються до оцінки одного з яскравих представників боротьби за ідеали комунізму. На особливу увагу заслуговує збірка опублікованих документів, упорядником і автором коментарів якої є В. Сергійчук «Українізація Росії» [28]. В ній поміщено ряд документів і матеріалів, які не лише висвітлюють загальний процес здійснення політики коренізації серед українців, що проживали в інших республіках СРСР, але показують також роль багатьох політичних діячів 1920–30-х років у розвитку української культури.

Таким чином в бібліотеках України зберігається значна інформація для дослідження громадсько-політичної та державницької діяльності Миколи Олексійовича Скрипника.

Список літератури:

1. Бабко Ю. Солдат партії (Про М. Скрипника) / Ю. Бабко – К.: Політвидав України, 1962. – 106 с.
2. Бабко Ю., Білокобильський І. Микола Олексійович Скрипник / Ю. Бабко – К.: Політвидав України, 1967. – 202 с.
3. Бачинський Д.В. Українізація 1920-х – початку 30-х років та інтелігенція: навчальний посібник / Д. Бачинський – Чернівці: Книги -XXI, 2010. – 233 с.
4. Бердт В. Микола Скрипник: замовне вбивство чи самогубство // РОБІ: Поступ. – 2008. – № 3. – С. 10.
5. Білокін С. Нарком // Літературна Україна. – 1987. – 10 грудня. – С. 8.
6. Блинда Л.В. Украинизация и ее роль в общественно-политической жизни украинского народа в 20-е годы: Автореф. дис. канд. ист. наук / Киев. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1992. – 25 с.
7. Верменич Я.В. Здійснення українізації у 20–30-х роках: політичні і культурні проблеми: Автореф. дис. канд. ист. наук / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1994. – 23 с.
8. Горбач Н. Українізація – злет і трагедія: з досвіду ідейно-теоретичної боротьби на Радянській Україні у 20-х роках // Жовтень. – 1989. – № 2. – С. 78–85.
9. Гриценко М. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965 рр.) / М. Гриценко – К.: Рад. школа, 1966. – 260 с.
10. Даниленко В.М. До витоків політики «українізації» // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – К., 1993. – Вип. 1. – С. 53–87.
11. Даниленко В.М. Згорання українізації та посилення русифікаторських тенденцій у суспільно культурному житті Радянської України у 30-і роки // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – К., 1996. – Вип. 2. – С. 96–116.
12. Дашкевич Я. Українізація: причини і наслідки // Слово і час. – 1990. – № 8. – С. 55–64.
13. Емексузян В.С. Революційна діяльність М.О. Скрипника в Сибіру // Український історичний журнал. – 1970. – № 10. – С. 39–43.
14. Замковий В.П. Микола Скрипник: сторінки політичної біографії // Про минуле заради майбутнього. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 22–34.
15. Золотоверхий І.Д. Становлення української радянської культури (1917–1920 рр.) / І. Золотоверхий – К.: Видво АН УРСР, 1961. – 424 с.
16. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920–1930-х років: соціальний портрет та історична доля / Г. Касьянов – К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канад. ін-т Укр. Студій Альберт. ун-ту, 1992. – 176 с.
17. Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-ті рр.) / Г. Касьянов, В. Даниленко – К.: Наукова думка, 1991. – 96 с.
18. Кошелівець І. Микола Скрипник / І. Кошелівець – К.: Дніпро, 1993. – 208 с.
19. Курносів Ю.О. Суспільно-політичне життя на Україні в 20–30-х роках // Український історичний журнал. – 1989. – № 12. – С. 89–95.
20. Лозицький В.С. Політика українізації в 20–30-х роках: історія, проблеми, уроки // Український історичний журнал. – 1989. – № 3. – С. 46–55.
21. Мацевич А.Ф. Микола Скрипник: Біографічна повість / А. Мацевич – К.: Молодь, 1990. – 215 с.
22. Мейс Д., Панчук М. Український національний комунізм. Трагічні ілюзії: Монографія / Д. Мейс, М. Панчук – К.: ІНВП, 1997. – 82 с.
23. Мейс Д., Солдатенко В.Ф. Національне питання у житті й творчості Миколи Скрипника. Початок // Український історичний журнал. – 1996. – № 2. – С. 74–86.

24. Национальная политика партии в современных условиях (платформа КПСС), принята Пленумом ЦК КПСС 2 сентября 1989 года // Материалы Пленума ЦК КПСС. 19–20 сентября 1989 г. – М., 1989. – С. 215, 231.
25. Нечай П. Ім'я і доля. Героїчні і трагічні сторінки біографії М.О. Скрипника // Київська правда. – 1989. – 14–15 лютого. – С. 16–21.
26. Пиріг Р.Я., Шаповал Ю.І. Микола Скрипник: хроніка загибелі // Політика і час. – 1991. – № 4. – С. 78–85.
27. Романович Л. Вірний партієць з українським ухилом // Запорізька січ. – 2009. – № 2. – С. 22–26.
28. Сергійчук В. «Українізація Росії»: Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923–1932 роках: [Документи та матеріали] / В. Сергійчук – К.: Українська Видавнича спілка, 2000. – 336 с.
29. Скрипник М.О. Автобіографія // Радянська освіта. – 1928. – № 5. – С. 1–10.
30. Скрипник М.О. Вибрані твори / М. Скрипник – К., 1991. – 345 с.
31. Скрипник М.О. Об укапизме // Комуніст України. – 2000. – № 1. – С. 64–70.
32. Скрипник М.О. Статті та промови / М. Скрипник – Т. 2. – Х.: Пролетар України, 1931. – 417 с.
33. Скрипник М.О. Статті й промови з національного питання / М. Скрипник – Б.М.: Сучасність, 1974. – 270 с.
34. Слуцький О. Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни / О. Слуцький – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 210 с.
35. Солдатенко В.Ф. Незламний. Життя і смерть Миколи Скрипника / В. Солдатенко К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2002. – 352 с.
36. Соловйова А.А. Літературна спадщина М.О. Скрипника (короткий огляд творів) // Український історичний журнал. – 1965. – № 7. – С. 108–114.
37. Стус Д.В. Микола Скрипник – призабута легенда // Пенсія. – 2008. – № 7. – С. 42–44.
38. Субота В. Вірний ідеї. До 135-річчя від дня народження Миколи Скрипника // Культура і життя. – 2007. – № 13. – С. 1.
39. Шарпатов В.Г. Діяльність М.О. Скрипника на чолі Наркомату освіти Радянської України (1927–1933 рр.): Автореф. дис. к. і. н. / Запорізьк. держ. ун-т. – Запоріжжя, 1994. – 17 с.
40. Шевчук Г.М. Культурне будівництво на Україні у 1921–1925 рр. / Г. Шевчук – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 435 с.
41. Ясинський Г.І. Розвиток народної освіти на Україні (1921–1932 рр.) / Г. Ясинський – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1965. – 256 с.

Гуменюк О.В., Такачук М.С.

Ровенский государственный гуманитарный университет

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ Н. СКРИПНИКА: ИСТОРИОГРАФИЯ ВОПРОСА

Аннотация

Одним из наиболее влиятельных и заметных участников украинского национально-культурного возрождения 20-х – начала 30-х годов XX века был Николай Алексеевич Скрипник. Он никогда не шел вопреки официальной линии партии или советского правительства. Но некоторое время именно он планировал и направлял развитие процессов в КП(б)У и в украинском обществе. Актуальность выбранной темы исследования заключается еще и в том, что фигура Николая Скрипника – сложная и неоднозначная. Поэтому проблема оценки таких фигур имеет особое научное, политическое, нравственное и воспитательное значение.

Ключевые слова: украинизация, СССР, большевики, репрессии, культурная жизнь.

Gumenyuk O.V., Tkachuk M.S.

Rivne State Humanitarian University

THE PUBLIC ACTIVITY OF M. SKRYPNYK: HISTORIOGRAPHY OF THE QUESTION

Summary

One of the most influential and prominent members of the Ukrainian national-cultural revival of the 20's-early 30-ies of XX century was Nikolai Skripnik. He never went contrary to the official line of the party or the Soviet government. But some time it was he who planned and directed the development of processes in the CP(b)U and Ukrainian society. The relevance of the chosen research topic lies in the fact that the figure of Mykola Skrypnyk – complex and ambiguous. Therefore, the problem of estimating such figures is of special scientific, political, moral, and educational value.

Keywords: Ukrainization of the Soviet Union, the Bolsheviks, repressions and cultural life.